

TAVS VIDEN

Kernen i menneskearbejdet i den offentlige sektor – eller blot dét vi mangler ord for?

Af Kirsten Weber

Tavs viden har været på dagsordenen som et grundlæggende træk i professionelt arbejde gennem en årrække. Her præsenteres tre forskellige analytiske tilgange til spørgsmålet om hvilket problem diskursen vedrørende 'tavs viden' belyser. Måden man bedriver teori på, måden man opfatter livshistoriske kompetencer på og angsten for arbejdets tabuiseringer udgør tre typer forklaring på at erfaringer og oplevelser bliver tavse. Afslutningsvis diskuteres betydningen af moderniseringen af den offentlige sektor og arbejdsbetingelserne for muligheden af at eksplicitere erfaringen af arbejdet med henblik på forandring.

Illustrationer:
Flemming Born

Det offentlige servicearbejde indenfor sundhed, pædagogik og socialt arbejde er i disse år ramt af en dobbelt legitimitetskrise. Politisk presses sektoren på økonomi og af indre konkurrence. I forhold til befolkningen kniber det med anerkendelsen og med rekruttering og fastholdelse af arbejdskraften. Folk, særlig de unge, vil hellere noget andet. Krisen i disse fag er således af en noget anden karakter end krisen i de klassiske professioner, hvor f.eks. udviklingen i selve vidensgrundlaget, eksplosionen af ny viden i og på tværs af discipliner, er en central årsag til at det professionelle arbejde bliver vanskeligere. I 'menneske-service professionerne' er problemet snarere at vidensgrundlaget aldrig har fået etableret sig stabilt – f.eks. diskuterer man fortsat i sygeplejen, om omsorgsdimensionen eller den medicinske dimension er den centrale for professionen, ligesom vidensbasen i pædagogikken er omdiskuteret. Ikke mindst er selve arbejdet i disse fag af en karakter, hvor den videnskabelige henholdsvis traditionelle vidensbase er utilstrækkeligt fundament. Arbejdet fordrer kropslige, spontane handlinger – hvilket

gennem de seneste tiår er forsøgt sat på begreb på utallige måder – dog med begrebet om 'tavs viden' som samlende betegnelse for mange – også epistemologisk forskellige – tilnærmelser. Den tavse viden anføres ofte som *det særlige* ved servicefagene, og fagenes krise søges forklaret ved at dette særlige ikke kan præsenteres i de formale, verbale og uddannelsesmæssigt målelige kategorier.

Jeg vil ganske kort skitsere hvilke begreber diskursen trækker på og derefter spørge, om der er dimensioner i serviceprofessionernes tavse viden som kunne benævnes og blive synlige. Formålet er dels at den tavse viden, ret benævnt, kan indgå i professionernes profiler (og dermed deres offentlige status), dels at de rutiner og arbejdspladskulturer som den tavse viden er en dynamisk, integreret del af, kan komme til kritisk diskussion.

Tavs, kropslig, intuitiv, refleksiv?¹⁾

Kært barn har mange navne. Selve begrebet om tavs viden stammer fra Michael Polanyi (Polanyi 1958; 1966). Han repræsenterer en ret kompleks epistemologisk bestræbelse, idet

han på den ene side er strengt videnssociologisk – han bruger nemlig begreberne om personlig og tavs viden som betegnelse for de forhavender hhv. erkendelser som historien ikke giver plads til – viden som ikke kan udtrykkes på de givne betingelser. På den anden side bruger han begrebet 'knowing', ikke som procesbetegnelse, men som begreb for en dyb, nærmest visdomsagtig – og altså personlig – type viden. Men handles skal der, og handlet bliver der, og verden vil benævnes, så det bliver den. Det som ikke (kan) siges, repræsenterer således en underside af historien, og det er alene historien der kan sætte den tavse viden på dagsordenen igen. Det falder lige for at pege på omkostningerne ved videnskabelige fremskridt (atombomber, bivirkninger af lægemidler) og på socialpsykologiske konstellationer i livsløb og hverdagsliv som depoter for tavs viden – med indbyggede dynamikker der gradvis og modsætningsfyldt får den eksponeret.

Tankegangen har fundet støtte i Pierre Bourdieus sociologiske teori. Hans begreb om den praktiske sans og de forskellige logikker på spil i teori hhv. praksis (Bourdieu 1972) har spillet sammen med begrebet om tavs viden, ligesom begrebet habitus – den kropsligt indlejrede, aktive men ikke eksplicitte kultur (Bourdieu 1980) – har været benyttet. Fra USA har diskursen trukket på brødrene Dreyfus' begreb om intuitiv ekspertise – oprindeligt udviklet som en kritik af 'artificial intelligence' (Dreyfus & Dreyfus 1986). Ligeledes fra USA er importeret den oprindeligt antropologiske diskurs om 'situated learning' (Lave & Wenger 1991), der senere er udviklet som model for organisationslæring af Etienne Wenger (Wenger 1998). Tættere på professionerne finder vi Donald Schöns forfatterskab om 'the reflective practitioner' og den ikke-sproglige refleksion som ifølge Schön finder sted integreret i selve den professionelle handling (Schön 1983; 1987). Schöns begreber om 'reflection-in-action' og 'reflection on reflection-in-action' er udviklet direkte som forståelse for professionel handling, og de har følger haft en ikke ringe indflydelse i professionerne. I Danmark kan man endvidere pege på Bent Flyvbjergs genoplivning af det Aristoteliske begreb om 'phronetisk viden' (Flyvbjerg 1991) og på den omfattende revitalisering af den teoretiske diskussion af mesterlæren i

erhvervs- og professionsuddannelser (Nielsen & Kvale 1999; Kvale & Nielsen 1999). Biografiske og livshistoriske analyser har på forskelligt teoretisk grundlag påpeget socialisationens og kulturens betydning for de 'kulturelle' kompetencer hos mennesker af forskelligt køn og af forskellige klasser (Schmidt 2005). Til trods for de meget forskellige rationaler de her nævnte teorier repræsenterer, kan man uden tvivl tale om en samlende trend vedr. den tavse viden – om et bredspektret forsøg på at bestemme de implicitte, de kropslige, de spontane og de handlende aspekter af det professionelle arbejde i egen ret. Det professionelle arbejde kan ikke forstås udtømmende som 'anvendt teoretisk viden'. Forsøgene på teoretisk at indkredse hvad der kan gøre definitionen komplet, lider i større eller mindre grad under en implicit essentialisme i den forstand, at der diskuteres som om den tavse viden f.eks. 'var der', f.eks. at praksisrefleksionen faktisk var dét der fandt sted.

Tavs viden – en residualkategori?)¹⁾

I stedet for en sådan tendentiell essentialisering af et væsentligt fænomen kunne man tilspidset spørge om den tavse viden i det professionelle arbejde er dét der bliver tilbage, når videnskaben har udtalt sig. Arbejdet er per definition begrundet i – og legitimeret af – sin videns- eller ligefrem videnskabsbase. Videnskabelige discipliner er imidlertid udviklet på deres eget grundlag – således at deres betydning for et konkret stykke arbejde skal gennemtænkes professionelt. Den videnskabelige viden definerer ikke arbejdet udtømmende. Det gør uddannelsespolitikken – der gennem de senere år har knæsat en vis akademisering af feltet – heller ikke. Og det gør professionernes og de faglige organisationers egen professionaliseringsoffensiv heller ikke.

Ord og begreber vedr. kompetencer og bevidsthed kan ikke antages på fuldstændig vis at beskrive det fænomen de indkredser, langt mindre kan man forudsætte identitet mellem begrebet og fænomenet. De begreber jeg har nævnt ovenfor, indgår hver for sig i et specifik epistemologisk

projekt, f.eks. hos Polanyi i et alment civilisationskritisk, f.eks. hos Schön i et professionsdidaktisk. Ligeledes indgår de i konkrete kontekster som hver for sig lader forskellige aspekter af kulturen og hverdagslivet komme til orde, mere eller mindre selvfølgeligt. Derfor kan det være formålstjenligt at udforske *grænsefladen mellem hvad der kan siges, og hvad der ikke kan siges*. For jo mindre der kan siges – spontant eller i en teoretisk diskurs – jo mere viden må nødvendigvis forblive tavs.

I det følgende vil jeg diskutere tre indfaldsvinkler til dette grænseland: For det første hvilken teoretisk viden professionsuddannelserne og de professionelle fora, herunder de faglige organisationer, benytter. For det andet hvilke ord og begreber der er til rådighed for eksponering af livshistorisk erhvervede kompetencer. Og for det tredje hvilke forhold i arbejdet der – i kulturel forstand – ‘nødvendigvis’ må forblive ubenævnte, tavse, enten fordi de er tabuerede eller fordi de er historisk nye.

Curriculær teori og politisk professionel oprustning²⁾

Jo højere abstraktionsniveau i den professionelle vidensbase, jo fjernere er den fra arbejdet som sanselig og subjektiv erfaring. Klare videnskabelige begreber kan ende som ‘tomme ord’, som uintegrerede tegn i en ellers kompleks og nuanceret professionel bevidsthed. Følgelig er kun hverdags sproget til rådighed for de professionelles egen indkredsning af viden og færdigheder i arbejdet, og for præcisering af de modsætninger der sanses og opleves i arbejdet.

Hvordan man teoretiserer om og uddanner til arbejde med mennesker er en stående diskussion, accelereret af de senere års bølge af uddannelsesreformer. På den ene side er det enkelt: omgangen med mennesker fordrer, også i lønarbejdet – anerkendelse (Honneth 2003) – empati (Holm 2003) – autenticitet (Fibæk Laursen 2004)! På den anden side fordrer arbejdet præcise kliniske indsigter eller nuancerede psykologiske overvejelser – og denne vidensbasering er genstand for samme dobbelthed af eksplosion (videnstilvækst) og

erosion (nedslidning af viden) som de klassiske professioners vidensbase. Uddannelserne skal altså kvalificere til professionel menneskelighed på et relativt højt og specialiseret, men også skrøbeligt, vidensgrundlag. Det er det problem der uddannelsespolitisk mødes med konstruktionen ‘professionsbacheloruddannelser’, dvs uddannelser til arbejdet (professionen) og til specifikke trin i uddannelseshierarkiet (bachelorniveaue).

Hvad gør grunduddannelserne, og hvad gør efter- og videreuddannelserne ved dette dilemma, at uddanne til spontan mellem-menneskelig handling på et højt specialiseret vidensniveau? De gør det som de nye uddannelsesbekendtgørelser foreskriver (i hidtil uset detaljeringsgrad). De skærper kravet til teoretisk viden, og de kvalitetsudvikler praktikken i uddannelserne, bl.a. gennem mere skriftlighed. Den eksplicitte viden vinder frem, sproget får større betydning end nogen sinde, og derfor bliver det vigtigt at se på, hvad det faktisk kan indfange.

Nyere undersøgelser af begge niveauer (Iversen 2004, Andersen & Bille 2004) tyder på at uddannelserne i tiltagende grad defineres af de aktuelle, politiske dagsordener. Det aflæses af mængden af skriftlige arbejder i uddannelsen og mængden af dokumentation i selve arbejdet. Hverken uddannelsesreformerne i sig selv eller kvalitetsreformen, og den deraf følgende dokumentationsbølge på offentlige arbejdspladser, er i fokus i denne artikel, men problemet: hvorledes formidle teoretisk indsigt på relativt højt og specialiseret niveau til studerende hvis arbejde umiddelbart kendes på mere håndgribelige kvaliteter, dette problem accentueres alvorligt af reformerne.

Den tiltagende teoretisering af curriculum ses af mængden af lærebøger med kondenseret teori, og den ses særlig i de skriftlige produkter som de studerende i professionsbacheloruddannelserne udarbejder i forbindelse med deres praktik. En norsk undersøgelse (Solvoll 2007) dokumenterer at det skolestiske element i sygeplejerskeuddannelsen bevirker at de studerendes konkrete og sanselige oplevelser i praktikken næsten er fraværende i de skriftlige arbejder. I Danmark viser en række undersøgelser (Krogh-Jespersen 2004, Brok 2009) samme tendens.

I praktikopgaver i grunduddannelsen

såvel som i diplomprojekter, figurerer de studerendes konkrete oplevelser af arbejdet overvejende som kortfattede illustrationer af teoretisk indsigt. Det kan dreje sig om diagnostiske nedslag der indgår i mere komplekse analyser af patientkommunikation, men også om helt postulatoriske bekræftelser af almenne didaktiske metoder – f.eks. om samarbejdsoplægget fungerede i skolen – eller af udviklingspsykologiske forhold – såsom at børnene i børnehaven legede rollelege, som man måtte forvente. Der er næppe grund til at forklejne værdien af sådanne tankeforbindelser mellem de studerendes skolastiske viden og deres erfaringer fra praktikken. Det er på den anden side uomtvisteligt at den konkrete, handlende og emotionelle praksis i arbejdet underbelyses.

Den teoretiske viden fra uddannelserne indtager hovedrollen i de studerendes skrifter. Den praktiske erfaring får tilsvarende en underordnet rolle. En anden skæbne for teoretisk stof i uddannelserne er dén der overgår de 'store teorier', som dygtige teorilærere mener naturligt indgår i de fremtidige professionelles bagage. Den skæbne omfatter en vis forenkling af komplekse tankegange, en vis selektion under hensyntagen til uddannelsens sigte og en vis konkretisering eller eksemplificering af abstrakte tankegange. Der sker også en sekvensering af stoffet der matcher uddannelsens struktur og rytmer, og der tales nødvendigvis i hverdagsprog *om* teorien, når de studerende, med deres forskellige boglige forudsætninger, skal knytte kognitive forbindelser mellem deres eksisterende viden og de nye teoretiske indsigter. Underviserne i professionsbacheloruddannelserne skelner formentlig yderst kvalificeret mellem teori, anvendt teori og praktisk viden. Men når videnskabelig teori skal formidles og tilpasses en professions behov, sker der reduktioner. Her lider både Habermas og Foucault erfaringsmæssigt en vis overlast¹⁾. Central er de studerendes subjektive individuelle og kollektive tilegnelse af det teoretiske stof, i konteksten: professionsbacheloruddannelse. Den studerende kan med god ret spørge: Hvorfor skal jeg – som studerende – vide noget om magt og hegemonier? Hvorfor skal jeg vide noget om diskursetik? I et lidt længere professionsperspektiv er svaret at man som professionel vil få bekræftet disse begrebers be-

tydning for den professionelle praksis. I de studerendes tilegnelse indgår sjældent mere komplekse skel mellem begreber *om* verden til forskel fra handlinger *i* verden, ligesom begrebstilegnelsen på dette niveau er præget af en vis konkretisme. Foucault figurerer følgelig som resignativ figur, som samfundsmæssigt historisk tapet for hverdagens oplevelser: magten ér der, lige meget hvad jeg gør, skal jeg ikke have illusioner! Eller omvendt med diskursetikken: mellemmenneskelig kommunikation kan udformes normativt efter diskursetikkens fem dimensioner, og gør man ikke dét, må man være en dårlig professionel. Hvis erfaringen af magt i arbejdet bliver resignativ, stækkes handleberedskabet, impulser til handling formuleres ikke. Når det er vanskeligt at realisere diskursetikken som norm, frustreres man. Følgelig opbygges en tavs viden om hvad der ikke kan lade sig gøre, hvordan man udfører arbejdet suboptimalt – en proces der bringer Polanyis pointe om den indre sammenhæng mellem eksplicit og implicit viden i erindring.

Hvad enten Foucault eller Habermas redigeres elegant som tankevækkende figurer, eller de reproduceres mere massivt, så foreligger der en didaktisk udfordring vedr. teoretisk viden ift. arbejde og videreuddannelse og praktisk viden i arbejdet. Man kan efterlyse en didaktisk nytænkning i retning af mindre reproduktion af centrale begreber og mere heuristisk omgang med teori i det hele taget. Sygeplejersker, lærere eller socialrådgivere kan naturligvis 'læse Foucault' eller 'læse Habermas' for at *tænke deres arbejde og hverdagspraksis* i lyset af begreberne, men uden at forveksle begreber om magt eller dialog med hverdagens konkrete handlinger. De studerende kan i uddannelsen vænne sig til at 'tænke teoretisk' dvs kritisk eller analytisk over deres hverdag (Andersen & Weber 2009). Pålægget om at 'teori og praksis skal hænge sammen' kan i netop den forstand bedst imødekommes ved at tillade den teoretiske tænkning at være abstrakt og kritisk, et eksternt blik på hverdagen i arbejdet, mens praksis får lov at udfolde sig i egen ret. Teorien kan hermed belyse praksis, begribe praksis –

men næppe begrunde praksis i normativ forstand. En bedre praksis i betydningen bedre teoretisk begrundet, mere professionel eller mere brugervenlig – eksplicit – praksis vil tage udgangspunkt i en analyse af de forudsætninger arbejdet giver for at handle, af hvad der er muligt og ikke muligt, snarere end af enkeltstående handlinger.

Et par andre varianter af den professionelle bevidstheds pendlen mellem teoretisk forståelse og praktisk handling bør nævnes. Når de offentlige arbejdsgivere forlanger *dokumentation*, er der tale om kvantitative registreringer af kvalitativ praksis – og når professionen selv og de faglige organisationer taler om *professionel oprustning*, er der tale om at synliggøre arbejdets basis i viden eller ligefrem videnskab snarere end hverdags erfaring. Det er helt forskellige fordringer, og begge er vanskelige. I et videre professionspolitisk perspektiv kan man spørge om de faglige organisationers stadige og insisterende professionaliseringsstrategier egentlig rammer medlemmernes behov for at se det daglige arbejde som samfundsmæssigt meningsfuldt – eller om idealerne er så programmatisk og

ideale at hverdags erfaringen af problemer må forblive tavs.

Sammenfattende spørger jeg altså i dette afsnit om den kondenserede, muligvis vel redigerede teori om samfund, brugere og professionel handling kan være kontraproduktiv i den særlige forstand at den definerer sig som *noget andet end praksis*. Hermed sætter den som udgangspunkt praksis i anden række. Når studerende i praktik, medarbejdere på arbejde med dokumentation eller fagligt organiserede medarbejdere i gang med at udvikle fremtidens professions- og fagforeningspolitik skal definere deres arbejde med udgangspunkt i sprogbrug der grundlæggende ikke refererer til arbejdet – så bliver selve arbejdet, dets sanselige, emotionelle og sociale kvaliteter netop gjort tavs. Erfaringer der ikke passer til diskursen, ugyldiggøres. Hermed er ingenlunde sagt at studerende, professionelle eller fagforeninger ikke skal befatte sig med teorier om samfundet, med videnskabelige teorier om deres klienter – men det er antydnet at teorier som sådan skal rammesætte tanker og handlinger i arbejdet snarere end foreskrive.

Det man bare kan? – livshistorisk læring med og uden ord²⁾

Visse oplevelser og erfaringer fra praktik og arbejde efterlades altså til 'privat refleksion' hos studerende og professionelle. Nogle af disse kan indkredses som livshistorisk erhvervede kompetencer, udviklet i familier, lokalmiljøer og generationsspecifikke kulturer. I disse egne kontekster er kompetencerne usynlige som kompetencer – personer, roller og funktioner går i eet i den fælles hverdagsbevidsthed. Men når individer træder ud af deres kulturelle baggrund eksponeres deres egenskaber og dispositioner som netop: kompetencer.

Det er – også forskningsmæssigt – anerkendt at såvel pædagogikken som sygeplejen trækker omfattende på kønnede og generationsspecifikke egenskaber. Den kvindelige omsorgskompetence er anerkendt i hverdagen, men underkendt som faglighed, bl.a. som følge af den type teoretisk curriculum, jeg har diskuteret ovenfor. Et socialisations-teoretisk blik på denne kompetence vil placere den som produkt af særlige historiske familiemønstre. F.eks. argumenterer Bjerrum Nielsen & Rudberg (1994) for at de familiære roller i midten af det 20. århundrede disponerer kvinder for at gøre erfaring fra intimitet, dvs. fra en relationel subjektiv position, til autonomi – de mener med andre ord at kvinder vil søge intimitet og relation som udgangspunkt eller ligefrem som forudsætning for at agere autonomt (og professionelt), mens det omvendte gør sig gældende for den parallelle generation af mænd (jvf. Weber 1995; Becker-Schmidt 1995). I relation til den tavse viden betyder dette at mænd i reglen qva social kønsrolle vil tendere til at handle aktivt og eksplicit vidensbaseret, for derefter at åbne for sociale relationer og mere intuitive udspil, herunder agere på tavs viden. Kvinder vil handle ud fra implicitte sociale hensyn som forudsætning for at profilere sig sagligt og professionelt.

Argumentationen bygger på en kritisk revision af den freudske psykoanalyse og dermed på den teoretiske forudsætning at de primære socialisationspersoner fungerer som identifikationsfigurer. Dette skal ikke diskuteres nærmere her, men andre kønsteorier af mere sociologisk eller poststrukturalistisk tilsnit

påpeger samme kønnede særligheder (f.eks. Bech-Jørgensen 1994; Søndergaard 1996). Ligeledes har kønsteoretikere fra Simone de Beauvoir til post-strukturalismen påpeget at den kvindeligt kønnede sociale rolle rummer en implicit erkendelse af kvindekønnets anderledeshed og mindreværd i forhold til den samfundsmæssige norm – en tavs viden om egen status der ikke kan formuleres umiddelbart (Knapp 1989, Weber 1995).

Visse kompetencer hos studerende og medarbejdere bliver altså med sandsynlighed systematisk underkendt på uddannelsernes og professionernes 'overflade' – i den forstand at livshistoriske kompetencer vurderes som noget der bare 'er der'. De tilskrives personlighed, biologi eller ligefrem genetisk disposition. Man kender formuleringen om 'den fødte lærer' som positiv karakteristik af relationelle kompetencer. Hvilke specifikke dispositioner, og dermed kompetencer, forskellige køn bliver bærere af gennem socialisationen vil selv sagt forandre sig med familiemønstrene – grundlæggende i takt med arbejdsmarkedet. Men den sociale usynlighed og underkendelse af personlige dispositioner som kompetencer indgår bekræftende i det offentlige arbejdsmarkeds køns- og statushierarkier. Og dét kan benævnes, stilles til diskussion og forandres.

De socialisationsgrundlagte kompetencer er i øvrigt ikke *alene* hensigtsmæssige og funktionelle. De er i udgangspunktet ubevidste, automatiserede og situationsafhængige. Hverdagens situationer og kulturelle symbolsystemer aktiverer løbende det register af oplevelser og erfaringer hvert enkelt menneske rummer – f.eks. udviser de fleste spontant personlig omsorg når de møder mennesker med behov for dette. Både mænd og kvinder udviser omsorg, men de gør det forskelligt – og hvorledes omsorgen modtages, om den opleves som omsorg, som professionel ekspedition, som overgreb eller noget helt fjerde, dét beror hos modtageren. I den spontane handling reproduceres løbende roller og autoritetsstrukturer der livshistorisk ligger bag den subjektive disposition. Omsorgen kan f.eks. karakteriseres som 'kulturelt kvindeligt' eller mere hverdagsligt som moder-

eller søsterlig, fader- eller broderlig. Hermed er også antydnet at den kønnede og generationsspecifikke praksis – den socialisationsgrundlagte tavse viden – også er konservativ, at den tendentielt reproducerer undertrykkelsesmønstre, og at netop disse aspekter vil være usynlige for den professionelle selv. Ikke blot brugere – klienter, patienter, osv. – er udsat for sådanne bevidstløse intimiseringer – også hele arbejdspladskulturer kan være præget af dem. Også dette kan benævnes, stilles til diskussion og forandres.

Flere undersøgelser (Nielsen & Weber 1997; Hjort & Nielsen 2003; Nielsen 2005) har dokumenteret at arbejdspladskulturerne indenfor pædagogik og sundhed rummer en markant dobbelthed. De vel fungerende kønnede kompetencer som f.eks. udøves dagligt i daginstitutioner og i sundhedssektoren, har som ledsager en udpræget blindhed overfor andre måder at passe arbejdet på end flertallets – kvindelige²⁾. Det kan lyde harmløst, når mandlige praktikanter i uddannelsen til social- og sundhedsassistent ikke kan slippe for at drikke kaffe med sygeplejerskerne i deres fælles pauser. Det kan lyde som en strid om ord, når sygeplejerskerne – de bedre uddannede supervisorer – hævder, at også kaffepauserne er en del af arbejdet, fordi man hér taler om patienterne, mens de mandlige praktikanter ikke kan høre dette – og i øvrigt hellere ville have løbet sig en tur eller have spillet bordtennis med de psykiatriske patienter. En nøjere tekstanalyse³⁾ eksponerer en decideret kollektiv aggression mellem de to grupper kolleger. Deres gensidige omtale og deres positioner i arbejdet viser sig polariserede. De mandlige praktikanter opfatter sig selv som solidariske og kammeratlige i forhold til patienterne, de ser sig selv som fysisk aktive og initiativtagende, og de opfatter komplementært de kvindelige overordnede som passive, efterladende og ikke mindst selvoptagne. Det kvindelige personale opfatter sig selv som professionelle, afbalancerede og afslappede – og mændene som skødesløse, uprofessionelle og – selvoptagne. I denne undersøgelse synes kvinderne ikke mindst provokerede af mændenes fysiske aktivitet, mens mændene var mest provo-

keret af kvindernes snak om 'de dér kvinding' – dvs. krop og mad. Disse gensidigt nedgørende karakteristikker udspringer direkte af gensidige krænkelser – kvinderne bliver udfordret og delegitimeret af de voksne mænds åbenbare skepsis omkring deres professionelle autoritet, mens mændene på deres side oplever udtalt mangel på respekt og autonomi. De er logisk set de nyankomne på arbejdspladsen, men i omgangen med de kvindelige foresatte bliver de yderligere reduceret – i et omfang og på en måde så at de reagerer som trodsige børn. Analytisk anskuet er der tale om sammenstød mellem to radikalt forskellige varianter af indforståethed, kønnet og generationel selvfølghed – og følgelig om reproduktion af arbejdspladsens tavse viden.

En konflikt som denne har selvsagt rødder i arbejdspladsens hierarki og organisation, men den subjektive fordobling hos de underordnede mænd og de 'magthavende' kvinder, demonstrerer at de livshistoriske kompetencer ikke kun er fremmede for trivsel på arbejdspladsen. Når de socialisationsbaserede dispositioner bliver udfordret, reagerer de fleste defensivt, og det kollektiverede forsvar kan, som i dette tilfælde, producere en ganske udmattende hverdag. I det konkrete tilfælde nåede gruppen af mandlige praktikanter imidlertid frem til en konstruktiv såvel som kritisk position. De definerede en ny – mandlig – type omsorgskompetence i opposition til den kvindelige som de fandt intimiserende og intimiderende. Deres eget bud på omsorg var angiveligt respektfuld, dialogisk, kammeratlig og baseret på fælles aktiviteter, på at gøre noget sammen *med* patienterne i stedet for *for* patienterne. Det gik ikke stille af – men værdier og kvalitetskriterier blev formuleret (Salling Olesen & Weber 2002).

De fleste arbejdspladser vil på kort og langt sigt fungere udmærket med sådanne løbende gensidige udfordringer af den herskende professionalisme og hverdagskultur, altså drage fordel af at forskellige køn og generationer arbejder side om side. I denne sammenhæng har eksemplet tjent til at illustrere det ambivalente indhold i den dimension i arbejdspladsens tavse viden som er livshistorisk funderet.

Det tavse – eller det usigelige?²⁾

Eksponeringen af denne dobbelthed fører frem til en tredje dimension i professionernes tavse viden, nemlig de forhold i arbejdet som medarbejderne nødvendigvis må undertrykke og over tid fortrænge for at holde arbejdet ud.

Den daglige involvering i mennesker har mange subjektivt gode sider. Netop nærværet, relationerne og engagementet fremhæves ofte som bærende kvalitet i den offentlige sektors servicearbejde. Da kontakten med mennesker imidlertid strukturelt er defineret i termer af lønarbejde, er kontakten forhåndsdefineret som instrumentel, dvs. kvalitativt defineret i bestemte termer såsom behandling, resocialisering, læring eller udvikling – alle processer der i sig selv kan vurderes på resultatet, dvs. som professionel præstation. Kontakten er tilige geografisk og fysisk afgrænset, og ikke mindst er den overskuelig i tid. Dette erfares mest smerteligt af pædagogisk personale der over en årrække kan lære institutionsbørn eller skoleelever godt at kende og komme til at holde af dem på professionel vis. Arbejdslivet rummer derfor en uendelig række tab – en uafsluttet proces af afsked, befrielse eller sorg (Dybbroe 1999). Processen etablerer sig subjektivt som erfaring, og i bedste fald integreres de emotionelle kvaliteter i fortsat mere nuanceret mellemmenneskelig kompetence. Med stramme ressourcer og stadige reformer bliver arbejdspladsernes muligheder for at eksplicitere, bearbejde og slet og ret rumme de følelser som den stadige udskiftning af mennesker forårsager, ikke bedre. Og da det jo er lønarbejdets grundlæggende vilkår, mennesker er simpelthen arbejdsgenstanden, så fortaber oplevelserne sig i den tavse viden, ofte som en defensiv orientering mod netop ikke at engagere sig (for meget) i brugerne.

Ikke blot tab, men selve nærværet og autoritetsrelationerne kan være vanskelige at bære og formulere. I eksemplet ovenfor fik mændene lejlighed til at diskutere de komplekse følelser som – den i øvrigt ganske almindelige – arbejdsplads vakte. Een siger f.eks. om den vigtigste erfaring i praktikken:

“At kvinderne har så meget magt. Det skræmte mig nogenting, det første sted jeg var. Der var kun to mænd, og jeg så ikke meget til dem, og resten, det var så kvinder.”

Og videre:

“Jeg vil egentlig godt snakke. De er sådan set søde nok, kvinderne, men det skræmmer mig altså ... at der sidder så mange kvinder ... og man har ikke rigtig noget at komme med. Det føler jeg i hvert fald ikke at jeg har, vel.”

På eet plan er det slet og ret overtallet af kvinder og karakteren af deres snak, der er provokerende. Manden føler sig afmægtig og udelukket, og det kan være vanskeligt nok at give udtryk for. Man kan fristes til at fuldende hans argumentation: en (rigtig) mand skal da have noget at komme med – ikke bare snak! I de efterfølgende passager af gruppediskussionen viser det sig imidlertid at indholdet i kvindernes kommunikation ikke blot har været fremmed og ekskommunikerende – det har ligefrem været væmmeligt, ækelt og som sagt: skræmmende. Mændene supplerer hinanden i beskrivelser af hvor ubehageligt det har været at være tvangsindlagt til kvindernes menstruationssnak, deres kopattesalve til de blødende brystvorter, og deres ‘føddinger’. Netop denne sproglige nyskabelse – en bastard! – spyttede veritabelt ud. Andre temaer der forekommer mindre umiddelbart stødende bliver også genstand for foragt og hån: kvindernes make-up, deres iscenesættelser, deres madopskrifter, deres ‘agurkesnak’, og sidst men ikke mindst deres placering rundt om kaffe- og frokostborde, evindeligt gumlende – såvel som altså snakkende. Hver for sig er udsagnene i diskussionen velkendte kønnede stereotyper. Men mængden og den emotionelle ladning de besidder i denne, ganske banale uddannelsessituation, demonstrerer en fundamental afmagt og aggression. Følelser der rækker langt ud over hvad en hierarkisk arbejdsplads og en underordnet status som studerende kan begrunde i sig selv. Placeringen i hierarkiet kombineret med udgrænsningen af mændenes egne oplevelser og erfaringer aktualiserer her tydeligt en subjektiv kønsantagonisme som normalt ikke udtrykkes i arbejdslivet – men måske nok i hverdagshumor og almindelig fordomsfuldhed.

Subjektive orienteringer af denne livshistorisk funderede art benævnes almindeligvis ikke. Aggressionen er et svar på den ubevidste magtudøvelse som mændene bliver genstand for, men den lever også af erindringen om infantil afmagt og seksuel ambivalens. Hvis lægeromanen er det legitime udtryk for de flydende og ambivalente kropslige og seksuelle orienteringer i arbejdet med mennesker, så rummer den, forskningsprovokerede, diskussion en række af de illegitime, den tavse viden om hvad man skal undgå. Med sygehuset og patienterne – deres skrøbelighed og mulige død – som horisont eksponeres her en mærkbar angst for udslettelse. Angsten forplanter sig, og forsvaret imod den bliver en del af arbejdspladsens kultur (Moylan 2003).

Mange arbejdspladsrutiner har som deres ikke bevidste formål at organisere og målrette sådanne kollektive følelser. Tidsstrukturer, pauser, kollegial humor og rollefordelinger er naturligvis sagligt og professionelt begrundede, men de har også det særlige snit som netop indfanger arbejdspladsens særlige socialpsykologi. Rutiner bygger på en implicit erkendelse af ambivalenser og modsætninger i arbejdet, de tillader ekspertiser at udfolde sig, men holder også energier på plads. I eksemplet her er der f.eks. ikke tvivl om at sygeplejerskerne mente det, når de fortalte sosu-praktikanterne at man i pauserne talte om arbejdet, udvekslede information om patienterne. Ligesom hygiejniske formål blev prioriteret højere end sociale. Ligesom man gjorde ting *for* patienterne. Alt sammen udmærkede og potentielt vel begrundede praksisser – men ikke de eneste mulige praksisser, og praksisser der viste sig skrøbelige, når de blev udfordret. Den tavse viden bag rutinerne var en kønnet og en generationsspecifik viden som i realiteten utilsigtet, men effektivt, ekskluderede en ny gruppe kolleger. Og det blev sådan set kun afdækket fordi disse kolleger var en særlig prioriteret gruppe – mænd i omsorg! – og derfor genstand for følgeforskning.

Tab af relationer og aggressioner i forhold til hierarkier og køn er altså ikke genstand for megen kollegial kommunika-

tion. Det samme gælder slet og ret risikoen for at begå fejl og skade brugerne, og selve den eksistentielle trussel som forgængelighed og død (klassisk: Menzies-Lyth 1998, nyere: Nielsen, A. 2005).

Endelig skal erfaringen af arbejdets samfundsmæssige betydning nævnes. De enkelte offentlige serviceprofessioner rummer som del af deres vidensbase en ikke ubetydelig sociologisk defineret selvforståelse. At institutioner og organisationer er historisk konstitueret, ikke alene som velfærdsstatslige hjælpeforanstaltninger, men tillige som konsolidering af eksisterende magtforhold, ikke mindst et kapitalistisk (løn)arbejdsmarked, er almindeligt curriculum – og som sådan indgår de sociologiske teorier i den særlige produktion af tavs viden jeg har diskuteret ovenfor. Indsigten i hvorledes man på godt og ondt reproducerer samfundet, kan ikke være i bevidstheden samtidig med at man udfører sit 'hjælperarbejde'. På den ene side forsøges erfaringen af arbejdet tilpasset uddannelsens teori og professionens program, hvorved den sanselige erfaring af arbejdet efterlades som tavs. På den anden side opgraderes netop denne tavse side subjektivt, fordi indsigten i arbejdets samfundsmæssige funktioner er ubærlig. Der er f.eks. ikke mange lærere der definerer deres arbejde som 'samfundsmæssig sortering mhp reproduktion af et arbejdsdelt arbejdsmarked'. Lærerne definerer deres arbejde som fagligt, civiliserende og socialt – men det er ikke desto mindre et faktum at hver ungdomsgeneration går ud af skolen nogenlunde lindt sorteret i de som er parate til videregående uddannelse, de som er parate til erhvervsuddannelse, og de som ikke får nogen uddannelse. Lærernes arbejde er ikke at sortere, det er subjektivt at skabe lighed, muligheder og livslang læring. De sociologiske kendsgerninger bliver til tavs viden.

Tavs viden

– rutine, ressource eller bare en dårlig undskyldning?¹⁾

Jeg har foreslået tre forskellige, men forenelige, forklaringer på den megen tale om tavs viden: Tavs viden kan opfattes som produkt af udvendig og forkortet teori, som det der bliver tilbage som uarticuleret erfaring og kropslig erindring, når faget er beskrevet

videnskabeligt. Der er simpelthen noget vigtigt som ikke kommer til orde, og jo mere skolastisk teori, jo mere tavs viden. Tavs viden kan også forstås som kompetencer grundlagt i den kønnede familiale socialisation, som omgangsformer og væremåder som ikke findes i den professionelle terminologi. Der er tale om reelle kompetencer som imidlertid opfattes som personbundne egenskaber, som positive men grundlæggende tilfældige lykketræf. Endelig består den tavse viden af en række utilgængelige oplevelser og erfaringer af ubærligheden i selve arbejdet, i konstante eksistentielle udfordringer, belastninger i form af tab eller samvittighed. Alle tre niveauer kan udfordres ved hjælp af sproget, såvel teoretisk som hverdagspraktisk. I det omfang disse aspekter af arbejdet kan artikuleres, vil en række modsætninger i arbejdet og en række subjektive ambivalenser i erfaringen af arbejdet komme på dagsordenen.

Når dette er sagt skal det erindres at tavs viden i den aktuelle diskurs tillige omfatter enkle såvel som komplekse rutiniseringer, som i praksis er sprogløse, men som kan formuleres hvis det er nødvendigt. Man afbryder ikke en ingeniør midt i en brobygning for at spørge om han/hun forholder sig til tyngdeloven – men skulle man finde på det, vil man naturligvis få svar. Mange rutiner består i automatiserede og hensigtsmæssige kropslige orienteringer – der rummer teoretisk viden, som i en vis forstand 'er' anvendt teoretisk viden, men som netop i hverdagens rutiner og under det aktuelle moderniserings- og effektiviseringspres risikerer at forkortes yderligere og tabe sin bevidste forankring i viden eller videnskab.

Tavs viden og 'modernisering af den offentlige sektor'

I professionernes kamp for anerkendelse indgår den tavse viden som sagt som eet af de særlige kendetegn ved det offentlige servicearbejde. Diskursen om den er med til at vedligeholde forestillingen om den autonome professionelle der på basis af viden og videnskab udøver *selvstændige skøn* i arbejdet.

I de moderniseringsbølger der siden begyndelsen af 1970'erne har reformeret de offentlige arbejdspladser – senest struktur- og kvalitetsreformerne – er den autonome professio-

nelle position imidlertid blevet yderligere udfordret. Ikke nødvendigvis i den forstand at de professionelle fra centralt hold er blevet underkendt eller 'over-ruled', men i en mere raffineret *kombination* af centraliserede beslutningsprocesser vedrørende arbejdets funktioner og, ikke mindst, økonomiske rammer og decentraliserede beslutninger overladt til de professionelle vedrørende arbejdets konkrete tilrettelæggelse. Den oprindelige betegnelse 'mål- og rammestyring' var egentlig ganske klar: det er politisk fastlagt hvad arbejdets 'out-put' skal være, og økonomien er ikke blot en kendt ramme, men netop en variabel ramme der er knyttet tæt til præstationerne fra arbejdspladser, kommuner og regioner. I uddannelserne hedder det 'taxameter' – den offentlige sektors svar på det kommercielle 'pay per view'. Med sådanne fastlagte målsætninger, præstationsafhængige økonomiske rammer og en vis resterende professionel autonomi vedrørende arbejdets konkrete tilrettelæggelse, er det rent faktisk overladt til de professionelle selv at regulere ikke blot kvalitetsniveauet i deres arbejde, men selve arbejdspladsens fremtidige eksistens. Ved at insistere på at investere tid i f.eks. pædagogiske processer vil de professionelle risikere at underminere arbejdspladsens økonomi – og som perspektiv deres eget forsørgelsesgrundlag – fordi de kvantitative præstationsmål ikke opfyldes. Kombinationen af central politisk styring med decentral forvaltning af selve arbejdet stiller medarbejderne en bloc overfor en regulær double bind. Man skal nemlig helt selv beslutte at udføre sit arbejde på en måde som man aldrig ville have valgt, hvis man selv havde kunnet bestemme. Man skal selv tage ansvaret for at udføre arbejdet ringere end man faktisk kan.

En sådan arbejdssituation er belastende. Een ting er at man, f.eks. som socialarbejder, kan konstatere at man af sin ledelse, som effekt af en politisk beslutningsproces, er pålagt at anvende sin tid på at kontrollere sine klienter – snarere end at hjælpe dem videre 'i systemet' eller 'ud på arbejdsmarkedet'. I den situation kan medarbejdernes negative følelser ved det suboptimale arbejde med god ret ven-

des mod ledelsen og de politiske beslutningstagere. 'De har taget mit arbejde fra mig', eller 'det er dem der sænker kvaliteten', kan man høre (Visholm 2004). Sådanne personaliserede forståelser af politiske processer kan målrette de negative følelser i arbejdet, men i andre tilfælde, særlig når der ikke er alternative handlingsmuligheder, fornægtes eller fortrænges følelserne.

Hermed åbner jeg sådan set en ny diskussion – nemlig af den kvalitative dimension af fagforeningernes arbejde. Fagbevægelsen nærmer sig professionernes position som garanter for kvaliteten af arbejdet, som partnere i en social kontrakt med staten og det politiske system. Den senmoderne offentligt ansattes relativt nye historiske rolle som selvstændigt forhandlende aktør kommer stærkt frem. De klassiske professioner kender til denne udfordring – at man som professionel ikke (længere) autonomt kan definere hverken problemet i arbejdet eller dets løsning. I stedet må man forhandle med arbejdsgivere om rammerne, med brugerne om problemet og med kollegerne om hvad der kan lade sig gøre hér. Hvis dette klinger abstrakt, så tænk på lægen der møder en patient som er godt klædt på fra nettet, og som selvstændigt forhandler, ikke blot sin diagnose, men tillige sin institutionelle behandlingsplan – med en patientforsikring i baglommen. Slige forhandlinger kan ikke slet

og ret lykkes, der er altid omkostninger forbundet med at opnå et resultat. De producerer både frustration og nederlag, som lejres forbevidst eller ubevidst, sprogløst.

Denne tendens – den selvledende, forhandlende professionelle – er tydelig, men *den står ikke alene*. For substansen i arbejdet, herunder dets eventuelt tavse dimensioner, og medarbejdernes subjektive omgang med hele dette problemkompleks får ny og selvstændig betydning. Herunder forandres betydningen af den tavse viden. Kombinationen af den professionelle selvbestemmelse med fastsatte mål og økonomisk 'indtjening' i den offentlige sektor pålægger i realiteten de professionelle selv at *reducere deres ambitioner*, selv at *amputere* dele af deres kvalitetskriterier, selv at *afskære sig* fra de subjektivt givende dimensioner af arbejdet med mennesker. På kort sigt er det frustrerende – på blot lidt længere sigt bliver der tale om at individer og arbejdspladser amputerer centrale elementer af deres egen arbejds- eller professionsidentitet. At individer og kollektiver handler *mod bedre vidende*, at de af-finder sig med instrumentelle dagsordener, at de kobler deres subjektivitet *fra* i arbejdet. Det gør mænd og kvinder, henholdsvis yngre og ældre, medarbejdere på hver deres måde. Nogle, fortrinsvis ældre, 'står af' hvis de har økonomisk mulighed for det. Jeg husker en seminarielærer der, stillet overfor Ritt Bjerregaards berømte Hindsgavl-tale i 1970'erne, annoncerede at – hvis det skal være på dén måde, så vil jeg hellere bruge resten af min

tid med spejderne! Hos de yngre generationer på det offentlige arbejdsmarked fører erfaringen af denne hverdag i arbejdet til en mere pragmatisk, mindre fag- eller professionsorienteret voksen identitetsdannelse. Det beskrives bl.a. med det Deleuze-inspirerede begreb om *kompetencenomaden* (Krejsler 2006). Helt konkret kendes denne senmoderne nomade formentlig bedst i it- eller underholdningsindustrien, men professionsbacheloren eller den akademisk uddannede medarbejder i det offentlige menneskearbejde kan udvise nomadiske træk: man går derhen hvor ens kompetencer er efterspurgt, og man investerer hverken sig selv eller sin vidensbase i arbejdets rationaler. I psykodynamisk forstand er der tale om at man udviser 'ambivalenstolerance', dvs at man lever med belastende såvel som stimulerende elementer i hverdagen (Becker-Schmidt 1995, Weber 1995). Man orienterer sig efter de elementer der yder en vis bekræftelse, og man efterlader resten ureflekteret. Herunder efterlader man bevidstheden om at have præsteret et stykke arbejde der er mindre samfundsnyttigt og mindre understøttende for brugerne, som en art hverdagslivets skygge. Hvorved vi er tilbage i den tavse viden.

Hvis uddannelsessektorens forsøg på at kombinere den universitetsforberedende bachelorgrad med kravene om uddannelse til professionelt arbejde er resultatet i en udvendig anvendelse af teoretisk klingende ord der i realiteten gør det vanskeligt for de studerende at forholde sig til deres konkrete erfaringer i arbejdet, hvis dette skaber mere tavs viden og forandrer karakteren af tavs viden i arbejdet – så er det *een ting*. Hvis kønnede og generationelle kompetencer der er grundlagt i livshistorien, i familien, og som kan formuleres biografisk, hvis sådanne kompetencer er ubenævnte og underkendte i uddannelse og arbejde – så er det en *anden ting*. Hvis arbejdet med mennesker logisk afføder en række tabuiseringer mellem kolleger og mellem professionelle og brugere – fordi den eksistentielle belastning er overvældende, eller fordi kulturen ikke tillader aggression eller væmmelse – så er det en *tredje ting*. Disse aspekter af arbejdet kan vidtgående benævnes og gøres til individuel og kollektiv erfaring. Om sproget i den sammenhæng er en ven eller en fjende af de professionelle der forsøger at (til-

bage)erobre deres arbejde symbolsk, det afhænger bl.a. af om den teoretiske (fag)-kritik får gennemslag, og af om det kan lykkes at sætte ord på erfaringerne – ord der bygger bro mellem den tavse erfaring og den videnskabelige terminologi. Diskursen om tavs viden er ikke blot del af en proaktiv profilering af professionerne eller af en fornuftig geninstallering af underkendt erfaringsviden. Den er også et forsøg på defensivt at værne hvad der er tilbage af professionel autonomi, af tradition på godt *og ondt*. Hvis viden er magt, så er tavs viden tavs magt – som for sygeplejerskerne i eksemplet i denne artikel. Hvis kvaliteter i arbejdet er så eksklusive, at de unddrager sig benævnelse, så nærmer vi os det metafysiske. Der er al mulig grund til at tale om den tavse viden.

Arbejdsvilkårene i den offentlige sektor, sektorens latente potentielle konkurrencesituation i forhold til private eller semi-offentlige instanser – eller slet og ret den offentlige sektors hverdagslige konkurrence med sig selv, institution kontra institution, kommune mod kommune, region mod region – disse grundlæggende betingelser kan ikke overlades til professionernes kamp med eller mod den tavse viden. Respekten for håndværket og det kollektive ønske om reetablering af muligheden for et professionelt skøn i hverdagen, af brugerinteresserne som omdrejningspunkt for det offentlige servicearbejde – disse spørgsmål drejer sig om hvilket samfund man ønsker at leve i.

Noter:

1. "Erfaringsmæssig" refererer til mine egne og andres erfaring som censorer i professionsbacheloruddannelserne. Her har vi oplevet sammenhæng som de undersøgelser der refereres til.
2. Følgeforskningsprojekt i forbindelse med uddannelsesforsøg med ufaglærte og faglærte mænd i uddannelse til social- og sundhedsassistenter i Vestsjælland (Nielsen & Weber 1997).
3. Transkriberede tematiserede gruppediskussioner underkastet dybdehermeneutisk tolkningsprocedure efter Leithäuser & Volmerg 1988, se også Weber 2001.

Referencer:

- Andersen, Randi & Thomas Bille (2004): Den gode, den onde og den virkelig overanstrengte, i *Social Kritik*, 91, København, Selskabet til fremme af Social Debat.
- Andersen, Randi & Kirsten Weber (2009): *Profession og praktik*. Roskilde Universitetsforlag.
- Bech-Jørgensen, Birthe (1994): *Når hver dag bliver hverdag*. København, Akademisk Forlag.
- Becker-Schmidt, Regina (1989): Dynamiken sozialen Lernens, i Regina Becker-Schmidt & Gudrun-Axeli Knapp (red.): *Geschlechtertrennung – Geschlechterdifferenz*. Bonn, Dietz.
- Becker-Schmidt, Regina (1995): Von Jungen, die keine Mädchen und von Mädchen, die gerne Jungen sein wollten, i Regina Becker-Schmidt & Gudrun-Axeli Knapp: *Das Geschlechterverhältnis als Gegenstand der Sozialwissenschaften*. Frankfurt, Campus.
- Bjerrum Nielsen, Harriet & Monica Rudberg (1994): *Psychological Gender and Modernity*. Oslo, Scandinavian University Press.
- Bourdieu, Pierre (1972): *Esquisse d'une théorie de la pratique*. Geneve, Librairie Droz. (English ed.: Outline of a theory of practice, Cambridge University Press 1977).
- Bourdieu, Pierre (1980): *Le sens pratique*. Paris, Les Éditions des Minuits. (English ed: The Logic of Practice. Cambridge, Polity Press 1990).
- Brok, Lene Storgaard (2009): *Professionel skrift – professionelt arbejde*. Foreløbig titel. Roskilde, Roskilde Universitet, Forskerskolen i Livslang Læring.
- Dreyfus Hubert L. & Stuart E. Dreyfus (1986): *Mind over Machine*. New York, The Free Press.
- Dybbroe, Betina (1999): *Som var det mine egne*. Roskilde, Roskilde Universitet, Erhvervs- og voksenuddannelsesgruppen.
- Eriksen, Tine Rask (1992): *Omsorg i forandring*. København, Munksgaard.
- Fibæk Laursen, Per (2004): *Den autentiske lærer*. København, Gyldendal.
- Flyvbjerg, Bent (1991): *Rationalitet og magt*. København, Akademisk Forlag.
- Hjort, Katrin & Steen Baagøe Nielsen (2003): *Mænd og omsorg*. København, Munksgaard.
- Hollway, Wendy (2006): *The Capacity to Care*. London/New York, Routledge.
- Holm, Ulla (2003): *Empati for professionelle*. København, Reitzel.
- Honneth, Axel (2003): *Behovet for anerkendelse*. København, Reitzel.
- Iversen, Gurli Bjørn (2004): *Subjektivitet, jobrelateret og akademisk skrivning*. Roskilde, Roskilde Universitet, Forskerskolen i Livslang Læring.
- Knapp, Gudrun-Axeli (1989) Arbeitsteilung und Sozialisation, i Ursula Beer (Hrg.) *Klasse Geschlecht*. Bielefeld, AJZ-Verlag.
- Krejsler, John (2006): Professionel eller kompetence-nomade, i *Nordisk Pedagogik*, 4. Oslo, Universitetsforlaget.
- Krogh-Jespersen, Kirsten (2004): *Lærerprofessionalitet – illusion og vision!* Roskilde, Roskilde Universitet, Forskerskolen i Livslang Læring.
- Kvale, Steinar & Klaus Nielsen (1999): *Praktikkens læringslandskab*. København, Akademisk Forlag.
- Lave, Jean & Etienne Wenger (1991): *Situated Learning*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Leithäuser, Thomas & Birgit Volmerg (1988): *Psychoanalyse in der Sozialforschung*. Opladen, Westdeutscher Verlag.
- Menzies-Lyth, Isabel (1988): *Containing Anxiety in Institutions*. London, Free Association Books.
- Moylan, Deirdre (2003): Faren for at blive smittet, i Anton Obholzer & Vega Zagier Roberts (red.): *Det ubevidste på arbejde*. Virum, Dansk Psykologisk Forlag.
- Nielsen, Annegrethe (2005): *Udvikling af interaktionelle kvalifikationer i jordemoderuddannelsen*. Roskilde, Roskilde Universitet, Forskerskolen i Livslang Læring.
- Nielsen, Klaus & Steinar Kvale (red.) (1999): *Mesterlære*. København, Reitzel.
- Nielsen, Steen Baagøe (2005): *Mænd og daginstitutionsarbejdets modernisering*. Roskilde, Roskilde Universitet, Forskerskolen i Livslang Læring.
- Nielsen, Steen Baagøe & Kirsten Weber (1997): *Jagten på den mandlige omsorgskompetence*. Roskilde, Roskilde Universitetscenter, Erhvervs- og voksenuddannelsesgruppen.
- Polanyi, Michael (1958): *Personal Knowledge*. Chicago, Illinois, University of Chicago Press.
- Polanyi, Michael (1966): *The Tacit Dimension*. Repr. Gloucester, Massachusetts, Peter Smith, 1983.
- Salling Olesen, Henning & Kirsten Weber (2002): Chasing Potentials for Adult Learning, i *Zeitschrift für qualitative Beratungs-, Bildungs- und Sozialforschung*, 2. Leverkusen, leske+budrich.
- Schmidt, Camilla (2005): *Fra pædagogstuderende til pædagog*. Roskilde, Roskilde Universitet, Forskerskolen i Livslang Læring.
- Schön, Donald A. (1983): *The Reflective Practitioner*. New York, Basic Books. Schön, Donald A. (1987): *Educating the Reflective Practitioner*. New York, Jossey Bass.
- Solvoll, Betty-Ann (2007): *Omsorgsferdigheter som pedagogisk projekt – en feltstudie i sykepleiutdanningen*. Dr.philos-afhandling. Oslo, Universitetet i Oslo, Medisinske Fakultetet.
- Søndergaard, Dorthe Marie (1996): *Tegnet på kroppen*. København, Museum Tusulanum.
- Visholm, Steen (2004): Modstand mod forandring – et psykodynamisk perspektiv, i Torben Heinskou & Steen Visholm (red.): *Psykodynamisk organisationspsykologi*. København, Reitzel.
- Weber, Kirsten (1995): *Ambivalens og erfaring. Mod et køns-differentieret læringsbegreb*. Roskilde Universitetscenter, Erhvervs- og voksenuddannelsesgruppen.
- Weber, Kirsten (2001): *Aggression, Recognition and Qualification*. Paper presented at the ESREA Conference: Wider Benefits of Education, Lisbon. Working Paper 13, Life History Project, Roskilde University.
- Weber, Kirsten (2007): Gender between Knowledge Economy and Every Day Life, i Linden West (e.a.) (Ed.) *Using Biographical and Life History Approaches in the Study of Adult and Lifelong Learning*. Frankfurt, Peter Lang Verlag.
- Wenger, Etienne (2004): *Communities of Practice*. Cambridge, Cambridge University Press.

*Kirsten Weber er mag.art. et cand.mag., ph.d., professor i uddannelsesforskning ved Institut for Psykologi og Uddannelsesforskning, Roskilde Universitet.
E-mail: kirstenw@ruc.dk*